

УДК: 346.2

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2024-2-16-140-150><https://orcid.org/0000-0003-4323-2883>**Вітко Олександр Юрійович,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри господарського та

транспортного права

Державного університету інфраструктури та

технологій, м. Київ

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТ І ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. В статті автором надається точка зору щодо питання за яких умов текстова інформація в електронному вигляді в сфері господарювання з правової точки зору вважається електронним документом. Також визначається за яких умов можна говорити саме про електронний документообіг в правовому контексті в сфері господарювання. Зокрема, на основі дослідження робляться висновки про те, що тільки документ, який містить електронний підпис слід визнавати електронним документом з правової точки зору, який має юридичну силу електронного документа, і про те, що тільки обіг таких електронних документів можна вважати електронним документообігом, в тому числі в сфері господарювання.

Ключові слова: електронний документ, електронний документообіг, електронний підпис, суб'єкт господарювання, сфера господарювання.

Annotation. In this article, the author states his own point of view on the question under which conditions textual information in electronic form in the field of business is considered an electronic document from a legal point of view. In addition, the author determines under which conditions, from a legal point of view, document flow will be considered electronic document flow in the field of business. In particular, based on the research carried out by the author, the conclusion is noted that only text information in electronic form (electronic document) containing a qualified electronic signature, an improved electronic signature based on a qualified electronic signature certificate, and even electronic transactions (contracts) containing an electronic signature as a one-time identifier should be recognized as electronic documents with the legal force of an electronic document, including in the field of business. It is indicated that if the electronic text information does not contain such an electronic signature, then it is not an electronic document, and it does not have the legal force of an electronic document, although from a procedural point of view, electronic information without an electronic signature is not an electronic document, but can be electronic evidence. Also, on the basis of the research, the conclusion is noted that in the case when electronic documents with electronic signatures are exchanged in the document flow (internal document flow or external document flow) of a business entity,

only then, from a legal point of view, is it an electronic document flow of electronic documents that have validity electronic documents. It is noted that when electronic text information is exchanged without an electronic signature, then from a legal point of view, it is not electronic document circulation, but electronic information circulation in the business entity. An example is given that in the internal document flow, when the head of an enterprise places an order with an electronic signature in the information system of such an enterprise, and those employees who familiarize themselves with it for signature, put their electronic signature of familiarization on it, then this will be an electronic document flow. It is indicated that, in the external document flow, when the head of the enterprise sends to another counterparty an act of completed works or an invoice for the delivery of goods with an electronic signature for the electronic signature of the representative of such a counterparty, then this will also be an electronic document flow. It is indicated that the situation is different when a document is sent in a scanned form with a handwritten signature or a file with text information that does not have an electronic signature. In such cases, it is the exchange of copies of documents or the exchange of plain text electronic information, but not the electronic document flow of the business entity.

Keywords: *electronic document, electronic document flow, electronic signature, business entity, business sphere.*

Постановка проблеми. Ще декілька років назад важко було уявити, що мобільний стільниковий зв'язок суттєво витіснить традиційний дротовий телефонний зв'язок.

Те саме можна було б сказати про електронний документообіг, але уже зараз спостерігається тенденція, що традиційний паперовий документообіг може стати також рідкістю в сфері господарювання, в сфері державного управління та й в приватних сферах життя суспільства, як і традиційний дротовий телефонний зв'язок.

Це пов'язано з низкою переваг електронного документообігу, які зумовлюють його таке активне впровадження в сфери нашого життя, у тому числі в сферу господарювання.

Електронний документообіг стає одним із вагомих інструментів для підвищенні ефективності господарської діяльності, адже він суттєво оптимізує всі процеси, які мають місце в діяльності підприємства, установи, організації чи в діяльності фізичної особи-підприємця.

Наразі уже активно електронний документообіг впроваджується суб'єктами господарювання в господарську діяльність в Україні, і він є дуже допоміжним для підприємців у будь-яких напрямках бізнесу і сфер господарювання, адже є багатоаспектним, різноплановим, універсальним засобом, що приходить на заміну традиційному паперовому документообігу.

Проте постає питання чи можна вважати будь-яку письмову інформацію, яка є в електронному вигляді електронним документом та чи можна передання і отримання будь-якої письмової інформації в електронному вигляді визначати як електронний документообіг. Скажімо, чи можна надрукований лист вважати

електронним документом, а його надсилання за допомогою засобів електронної пошти як електронний документообіг.

Отримання відповіді на ці питання має важливе практичне правове значення, адже дає розуміння того, що слід вважати електронним документом, та за яких умов можна вести мову про наявність електронного документообігу в правовому контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичні питання щодо електронного документу і електронного документообігу уже досліджувалися різними авторами в правовій науці.

Так, Л. В. Прокопець, К. М. Сторцун, Г. І. Чуса в своїй праці зазначають, що електронний документ – це документ, інформація в якому створена та збережена за допомогою електронних даних, що генеруються комп'ютерними засобами; що підписують електронні документи кваліфікованим електронним підписом (КЕП), що надає йому юридичної сили [1, с. 89]. Також ці автори визначають, що документообіг є у кожному бізнесі, що це сукупність інформації, яка створюється та циркулює на підприємстві чи поступає ззовні або створюється для надання за межі компанії; що електронний документообіг також включає зовнішні та внутрішні документи; що відмінність лише в тому, що він передбачає створення електронних документів - документів, інформацію в яких зафіксовано у вигляді електронних даних [1, с. 89].

У свою чергу, Ю.С. Павлова приділила особливу увагу в своїй праці питанню електронного документу як доказу в цивільному процесі, зокрема вона визначає, що під електронним документом як самостійним засобом доказування в цивільному процесі запропоновано розуміти зафіксовану в електронній (цифровій) формі інформацію (в тому числі текстову, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо), що містить юридично значимі дані про обставини справи та реквізити, визначені законодавством як обов'язкові [2, с. 12].

Однак, чимало правових питань щодо електронного документу та електронного документообігу залишаються дискусійними в правовій науці.

Метою даного дослідження є висловлення власної позиції щодо питання за яких умов текстова інформація в електронному вигляді в сфері господарювання з правової точки зору вважається електронним документом, і за яких умов можна говорити саме про електронний документообіг в правовому контексті в сфері господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі уже має місце те, що практично будь-який працівник на підприємстві володіючи доступом до системи електронного документообігу може отримати систематизовану інформацію про стан справ відповідно до його сектору трудових обов'язків та доступну до документів.

Наприклад керівник кадрової служби має інформацію у вигляді електронних документів щодо кадрів суб'єкта господарювання і може більш ефективно управляти процесами кадрового забезпечення.

Менеджер з відповідного напрямку, чи то управління продажами, чи то управління проектами тощо маючи такий доступ до відповідних електронних документів може краще управляти, наприклад продажами, іншими господарськими процесами (відвантаженням, укомплектуванням товару тощо).

Відповідним працівникам не доводиться вишукувати серед стосів паперу необхідний документ, адже такий необхідний для роботи працівника документ викладено систематизовано у відповідній системі електронного документообігу.

Це також стосується керівника підприємства, який може мати найвищий рівень доступу до документів підприємства і мати систематизовану інформацію щодо всіх процесів документообігу, може бачити як успішність роботи працівників, так і помічати недоліки, та відповідно вчасно реагувати на них.

Така ситуація стосується щодо покращення ефективності діяльності підприємництва чи фізичної особи-підприємця за допомогою електронного документообігу як внутрішніх документів суб'єкта господарювання (кадрові документи, розпорядження, накази керівництва тощо), тобто внутрішнього документообігу, так і щодо документів, які використовуються у зовнішніх зв'язках суб'єкта господарювання (договори, акти виконаних робіт, акти наданих послуг, рахунки на оплату, накладні, товарні накладні тощо), тобто зовнішнього документообігу.

Внутрішній документообіг суб'єкта господарювання може бути реалізований за допомогою внутрішньої інформаційної системи, що існує на підприємстві та відповідає всім необхідним вимогам, Системи управління відносин з клієнтами (CRM) тощо, а також за допомогою програмно-технічних комплексів (сервісів електронного документообігу), що використовуються під час надання електронних довірчих послуг з використанням їх інформаційних систем, де інформація зберігається в різних хмарних сервісах.

Зовнішній документообіг на підприємстві чи в фізичної особи-підприємця зазвичай реалізується за допомогою за допомогою програмно-технічних комплексів (сервісів електронного документообігу), що використовуються під час надання електронних довірчих послуг, тобто з використанням надавачів довірчих послуг і використанням їх інформаційних систем.

Електронний документообіг може виконувати функції економії коштів для суб'єкта господарювання на друкування документів на папері, закупівлю паперу, на поштову кореспонденцію тощо.

В цьому сенсі також має важливе значення економія часу та зручність роботи з документами.

Зокрема відповідний працівник не витрачає часу на заповнення конвертів, на відправку листів поштою для обміну документами (акти, договори, рахунки тощо) з контрагентами, з органами влади тощо, на відвідування відділення поштового зв'язку для їх надсилання.

Отже, електронний документообіг суттєво оптимізує господарські процеси, дає змогу системно працювати з документами та оперативно опрацьовувати інформацію, суттєво заощаджує ресурси суб'єкта господарювання та оптимізує час роботи працівників.

Тому, для бізнес процесів в суб'єкта господарювання електронний документообіг займає важливе місце.

Також в контексті електронного документообігу суб'єктів господарювання слід згадати про електронну комерцію.

Багато підприємців здійснюють продаж своїх продуктів (товарів, послуг, робіт) із застосуванням інформаційних систем, мережі інтернет, інших мереж та засобів комунікації (месенджері, боти, мобільні додатки тощо).

Тому, для таких суб'єктів є важливим інструментом електронний правочин, який укладається за допомогою відповідних інформаційних систем дистанційно, у більшості випадків навіть автоматично, що в свою чергу не потребує додаткових витрат часу працівників, коштів на документальне забезпечення продажів та оформлення господарських операцій.

В даному випадку важливою є публічна оферта договорів купівлі-продажу на сайтах, інших інформаційних системах підприємців, які здійснюють продаж товарів за допомогою електронної комерції.

Крім того, стосовно комунікації суб'єкта господарювання з органами влади, електронний документообіг наразі набуває все важливішого значення.

Наприклад, уже зараз більшість суб'єктів господарювання застосовують електронне податкове декларування, подають електронні декларації, електронні податкові накладні.

Відповідно до пунктів 49.3. та 49.4. ст. 49 Податкового кодексу України Податкова декларація подається за вибором платника податків, якщо інше не передбачено цим Кодексом, в один із таких способів:

- а) особисто платником податків або уповноваженою на це особою;
- б) надсилається поштою з повідомленням про вручення та з описом вкладення;
- в) засобами електронного зв'язку в електронній формі з дотриманням вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».

Єдиною підставою для неприйняття податкової декларації засобами електронного зв'язку в електронній формі є недійсність кваліфікованого електронного підпису або удосконаленого електронного підпису, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису, такого платника податків відповідно до вимог Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», у тому числі у зв'язку із закінченням строку дії відповідного кваліфікованого сертифіката електронного підпису, за умови що така податкова декларація відповідає всім вимогам електронного документа, містить достовірні обов'язкові реквізити та надана у форматі, доступному для її технічної обробки.

Платники податків, що належать до великих та середніх підприємств, подають податкові декларації контролюючому органу в електронній формі з дотриманням вимог законів України «Про електронні документи та електронний

документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».

Податкова звітність з податку на додану вартість подається в електронній формі контролюючому органу всіма платниками цього податку з дотриманням вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».

Фінансова звітність, звіт про фінансовий стан (баланс) та звіт про прибутки та збитки та інший сукупний дохід (звіт про фінансові результати), що подаються згідно з вимогами пункту 46.2 статті 46 цього Кодексу, подаються в електронній формі з дотриманням вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» до контролюючих органів платниками податку на прибуток підприємств, платниками частини чистого прибутку (доходу), платниками дивідендів на державну частку та неприбутковими підприємствами, установами, організаціями, які подають податкову звітність в електронній формі [3].

Згідно з п. 201.1. ст. 201 Податкового кодексу України на дату виникнення податкових зобов'язань платник податку зобов'язаний скласти податкову накладну в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису або удосконаленого електронного підпису, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису, уповноваженої платником особи відповідно до вимог Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» та зареєструвати її в Єдиному реєстрі податкових накладних у встановлений цим Кодексом термін [3].

Отже, п. 49.4. ст. 49 та п. 201.1. ст. 201 Податкового кодексу України навіть встановлюють у відповідних випадках необхідність подання звітності в електронній формі і складання та реєстрації податкових накладних в електронній формі з кваліфікованими або удосконаленими електронними підписами.

Відповідно до ч. 2 ст. 264 Митного кодексу України митна декларація та інші документи подаються митному органу в електронному вигляді з дотриманням вимог цього Кодексу або на паперових носіях. Митна декларація на паперовому носії супроводжується її електронною копією [4].

Таким чином, Митний кодекс України в ч. 2 ст. 264 встановлює обов'язок при поданні митної декларації в паперовому вигляді подати її електронну копію.

Це зумовлено тим, що митна служба обробляє відповідні відомості за допомогою інформаційних систем, і навіть законодавство передбачає, що в певних випадках розмитнення товару здійснюється в автоматичному режимі інформаційною системою без залучення службовця митного органу, а для цього відповідні відомості митної декларації мають бути в електронному вигляді.

Також наразі доступний цілий спектр держаних адміністративних послуг в електронному вигляді.

Можна подавати електронні запити на отримання відповідних довідок чи інших документів від органів державної влади, і відповідний орган їх може

видавати в електронному вигляді, а юридична сила електронного документа в таких випадках прирівняна до паперового.

Прикладом цього є можливість отримання відповідних адміністративних послуг через систему (сервіс) «Дія».

Довідки чи інші документи в електронному вигляді можна отримати від органів Податкової служби України, від органів Міністерства юстиції України тощо.

Також уже наразі реалізована можливість подавати процесуальні та інші документи в електронному вигляді в рамках судочинства через «Електронний суд».

Важливо зазначити, що сьогодні в суб'єктів господарювання та державних установах документообіг має дві форми: паперова форма, електронна форма.

Переважає більшість документів (крім рукописних та деяких окремих документів) наразі створюється за допомогою комп'ютерних технологій в електронному вигляді.

Після цього текстова інформація в електронному вигляді може перетворюватися в паперовий вигляд шляхом друкування та підписуватися власноручним підписом, тобто ставати паперовим документом (документом в паперовому вигляді), або залишатися в електронному вигляді та підписуватися електронним підписом, тобто ставати електронним документом (документом в електронному вигляді).

Існують випадки рукописних паперових документів, але це вже радше виняток чим правило.

Тому за умови, що переважна більшість документів уже створюється електронними засобами і спершу така текстова інформація має електронну форму, створення електронного документа з усіма необхідними реквізитами, у тому числі з електронним підписом відповідальних осіб наразі не складає труднощів та реалізовується досить просто.

Із цього можна зробити висновок, що на сьогоднішній час перехід від паперових форм документообігу до електронного документообігу не викликає труднощів та може бути реалізований у будь-якого суб'єкта господарювання, адже для цього наявні всі правові норми, які прирівнюють електронний документ з усіма необхідними реквізитами до паперового документа, а електронний підпис прирівняний до власноручного підпису, і уже у більшості суб'єктів наявні відповідні технічні засоби.

Таким чином, електронний документообіг на сьогодні в сфері господарювання набуває важливого значення для оптимізації господарської діяльності суб'єкта господарювання, для спрощення бізнес процесів, для економії часу та ресурсів (грошових, людських тощо).

Як правильно зазначає Ю.М. Перетяцько швидкий розвиток інформаційних технологій позитивно впливає і на систему бухгалтерського обліку шляхом створення електронного документообігу та використання електронних документів під час реєстрації господарських операцій [5, с. 299].

Однак, важливим є аспект того, що не вся інформація в електронному вигляді, тобто не всі електронні файли, листи, повідомлення тощо можуть вважатися електронним документом з правової точки зору.

Тобто для того щоб певний електронний файл, лист, повідомлення тощо набули статусу електронного документу, а його обмін між особами набув статусу електронного документообігу, в текстовій електронній інформації, що подається як документ мають бути обов'язкові реквізити електронного документу.

Одним з таких обов'язкових необхідних реквізитів електронного документу, без якого електронний файл, лист, повідомлення не набуде статусу електронного документу є електронний підпис.

Це визначається як законодавством, так і судовою практикою Верховного Суду.

Якщо електронний файл, лист, повідомлення буде мати текст, але не буде мати електронного підпису, це не буде електронним документом, хоча може визнаватися з процесуальної точки зору електронним доказом, але це не надасть йому статусу електронного документу.

Так, в ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначається, що електронний документ - документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [6].

У ст. 6 даного Закону вказується, що для ідентифікації автора електронного документа може використовуватися електронний підпис. Для підтвердження достовірності походження та цілісності електронного документа може використовуватися електронна печатка. Накладанням електронного підпису та/або електронної печатки завершується створення електронного документа. У разі створення електронного документа з використанням більш як одного електронного підпису та/або більш як однієї електронної печатки його створення завершується накладанням електронного підпису або електронної печатки останнім підписувачем чи створювачем електронної печатки відповідно до технології створення такого електронного документа [6].

У ст. 1 цього Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» передбачено, що обов'язковий реквізит електронного документа - обов'язкові дані в електронному документі, без яких він не може бути підставою для його обліку і не матиме юридичної сили [6].

У свою чергу, в ст. 7 цього ж Закону зазначено, що оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [6].

Таким чином, можна робити висновок про те, що електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документу і без такого підпису будь-який електронний файл, будь-який лист, повідомлення інформація в яких зафіксована у вигляді електронних даних, не буде електронним документом в правовому сенсі.

Без електронного підпису електронна письмова інформація не є електронним документом, немає юридичної сили електронного документа та не може бути допустимим доказом як електронний документ.

Це підтверджується й судовою практикою Верховного Суду. Зокрема у постанові Верховного Суду від 28.12.2019 р. у справі №922/788/19, наведено висновки про те, що роздруківка електронного листування не може вважатись електронним документом (копіями електронних документів) в розумінні частини першої статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», відповідно до якої електронний документ - документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа; відповідно до частин першої, другої статті 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, яка використовується для ідентифікації автора та/або підписування електронного документа іншим суб'єктами електронного документообігу. Накладанням електронного підпису завершує створення електронного документа [7].

У даному контексті постає питання який має бути електронний підпис, щоб текстова інформація в електронному вигляді мала юридичну силу електронного документу і чи має в такому випадку обов'язково бути тільки кваліфікований електронний підпис або удосконалений електронний підпис, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису.

На це питання можна дати однозначну відповідь – будь-який електронний підпис, який відповідає Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» буде вважатись тим обов'язковим реквізитом електронного документу, який надасть юридичної сили електронного документу.

Законом України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» передбачено, що електронний підпис - електронні дані, що додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються підписувачем як підпис [8].

Цим Законом визначено види електронного підпису, якими є:

- кваліфікований електронний підпис - удосконалений електронний підпис, що створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису;

- удосконалений електронний підпис, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису - удосконалений електронний підпис, що створюється з використанням кваліфікованого сертифіката електронного підпису, виданого кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг та не містить відомостей про те, що особистий ключ зберігається в засобі кваліфікованого електронного підпису [8].

Крім того, Законом України «Про електронну комерцію» визначено такий вид електронного підпису як електронний підпис одноразовим ідентифікатором - дані в електронній формі у вигляді алфавітно-цифрової послідовності, що додаються до інших електронних даних особою, яка прийняла пропозицію

(оферту) укласти електронний договір, та надсилаються іншій стороні цього договору [9].

Слід визнати, що електронний підпис одноразовим ідентифікатором відповідає Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» та прирівнюється до власноручного підпису.

Прикладами його використання є укладення договорів щодо банківського обслуговування (відкриття рахунку, депозиту тощо), укладення додатків до таких договорів, коли банк надсилає на номер телефону клієнта певний цифровий код, який слід ввести в спеціальне поле банківського додатку чи веб-сайту банку, для підтвердження укладення договору чи додатку до договору, і клієнт вводячи в таке поле цей цифровий код вважається таким, що підписав електронний договір (додаток до договору) електронним підписом одноразовим ідентифікатором.

Така ж ситуація має місце при укладенні електронного договору під час продажу товарів шляхом електронної комерції, наприклад з використанням веб-сайту продавця товарів тощо.

Висновки. Отже, на основі вище зазначеного можна дійти до наступних висновків.

1. Тільки текстову інформацію в електронному вигляді (електронний документ), що містить кваліфікований електронний підпис, удосконалений електронний підпис, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису, і навіть електронні правочини (договори), що містять електронний підпис одноразовим ідентифікатором, слід визнавати електронними документами з юридичною силою електронного документу, в тому числі в сфері господарювання.

Якщо такого електронно підпису електронна текстова інформація не містить, тоді це не електронний документ, і вона не має юридичної сили електронного документу. Хоча з процесуальної точки зору електронна інформація без електронного підпису не є електронним документом, але може бути електронним доказом.

2. Якщо у документообігу (внутрішньому документообігу або зовнішньому документообігу) суб'єкта господарювання здійснюється обмін електронними документами з електронними підписами, тільки тоді це з правової точки зору електронний документообіг електронних документів, що мають силу електронних документів.

Коли здійснюється обмін електронною текстовою інформацією, на яку не накладено електронний підпис, тоді це з юридичної точки зору в суб'єкта господарювання не електронний документообіг, а обіг електронної інформації.

Наприклад у внутрішньому документообігу керівник підприємства розміщає в інформаційній систем такого підприємства наказ з електронним підписом, і ті працівники, які з ним ознайомлюються під підпис, накладають на нього свій електронний підпис про ознайомлення. Тільки тоді це з правової точки зору електронний документообіг. Так само у зовнішньому документообігу керівник підприємства надсилає іншому підприємству контрагенту акт

виконаних робіт чи видаткову накладну про поставку товару з електронним підписом для підписання електронним підписом представника такого контрагента, тоді це також буде електронний документообіг.

Інша ситуація, коли надсилається документ в сканованому вигляді з власноручним підписом або файл з текстовою інформацією, на який не накладено електронний підпис. У таких випадках це обмін копіями документів чи обмін простою текстовою електронною інформацією, але не електронним документообігом суб'єкта господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Електронний документообіг в Україні / Л. В. Прокопеч, К. М. Сторцун, Г. І. Чуса // Економіка та держава. - 2021. - № 5. - С. 87-91.
2. Павлова Ю.С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Павлова Юлія Сергіївна. - Одеса, 2019. - 239 с.
3. Податковий кодекс України // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 29.11.2024).
4. Митний кодекс України // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 29.11.2024).
5. Перетятко Ю.М. Нормативно-правове регулювання електронного документообігу / Ю. М. Перетятко // Ukraine – EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law : collection of international scientific papers. – Chernihiv : CNUT, 2018. – С.299 - 300.
6. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення 29.11.2024).
7. Постанова Верховного Суду від 28.12.2019 р. у справі №922/788/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86717260> (дата звернення 29.11.2024).
8. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 29.11.2024).
9. Закон України «Про електронну комерцію» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> // Верховна Рада України. URL: (дата звернення 29.11.2024).